

ANTHONY BALE

GHID DE CĂLĂTORIE ÎN
EVUL MEDIU

Lumea văzută prin ochii omului medieval

Traducere din limba engleză
de Justina Bandol

POLIROM
2025

Cuprins

<i>Lista ilustrațiilor</i>	9
Prefață	11
<i>Roza vânturilor pentru marinarii medievali</i>	14
Capitolul 1. Cum arăta lumea la 1491 sau preambul cu Martin Behaim	15
<i>Pot să plătesc în plapparți?</i>	28
Capitolul 2. Pe picior de plecare cu Beatrice, Henry și Thomas	29
<i>Incantații și previziuni pentru călătorii creștini</i>	39
Capitolul 3. De la Aachen la Bolzano	40
<i>Conversație la culcare între doi călători</i>	59
Capitolul 4. Popas la Veneția și apoi mai departe spre Roma	60
<i>Tratament cu indulgențe</i>	75
Capitolul 5. Călătorie peste Marea cea Mare: de la Veneția până în Cipru	76
<i>Poem despre călătoria pe mare</i>	93
Capitolul 6. Constantinopol – tur de oraș	96
<i>Cheltuieli de călător în Egipt și în Țara Sfântă</i>	109
Capitolul 7. În Țara Sfântă și mai departe până la Babilon	110
<i>Cum să traversezi deșertul</i>	128
Capitolul 8. Ierusalim – tur de oraș	129
<i>Puteți repeta, vă rog? Expresii pentru călători</i>	144
Capitolul 9. Ocol prin Etiopia	145
<i>Sfaturi medicale pentru călători</i>	154
Capitolul 10. Pe Drumurile Mătăsii	156
<i>Dihăniile Indiei</i>	175
Capitolul 11. Din Persia până-n India	176

<i>Sfaturi pentru cei plecați cu afaceri de la Tana la Hanbalâk</i>	193
Capitolul 12. Toate drumurile duc la Hanbalâk	194
<i>Invitație la masă în China stăpânită de mongoli</i>	210
Capitolul 13. Călătorind în Occident	212
<i>Unde se găsește fântâna tinereții</i>	224
Capitolul 14. Ghid aproximativ către antipozi și capătul lumii	225
Capitolul 15. Încheiere: sfârșitul călătoriei	234
<i>Texte-sursă</i>	239
<i>Referințe și lecturi recomandate</i>	249
<i>Notă despre citate</i>	261
<i>Notă despre ilustrații</i>	265
<i>Mulțumiri</i>	267
<i>Index de locuri</i>	269
<i>Index general</i>	278

Asemenea multor comentatori ai islamului, pelerinul a inclus în textul său și o descriere a versiunii musulmane de paradis; ideile altora despre lumea de dincolo au fost mereu motiv de speculație. Potrivit lui Grünemberg, paradisul mahomedanilor era un ținut „de o întindere nemărginită”, cu pajiști nespuse de plăcute și câmpuri pline de flori, în care curgeau pâraie de lapte și vin, lacurile erau pline de pește, iar vița-de-vie se pleca sub greutatea ciorchinilor, într-un nesfârșit anotimp al recoltei. Călătorul elvețian compara acest paradis cu alte faimoase paradisuri necreștine, precum livada zeiței Hera, Grădina Hesperidelor, unde „pădurile gem de vite îmblânzite și de vânat ușor de prins, iar păsările sunt tot atât de plăcute la gust pe cât de încântător le e ciripitul”. Dar paradisul islamic era superior acestor grădini ale desfătării, căci aici toate „dorințele trupești” puteau fi satisfăcute cu făpturi ele însele doritoare. Creatorul își trimitea îngerii drept servitori, maeștri de ceremonii rapizi și atenți, care-ți aduceau fără întârziere orice râvneai.

E surprinzător că un călător ca Grünemberg, plecat în pelerinaj în Țara Sfântă spre folosul sufletului său, a reflectat intens la definițiile vieții de după moarte profesate de alții. Vorbea extrem de nepoliticos despre arabi și era plin de prejudecăți în legătură cu credința musulmană „rea și scandaloasă”, dar acolo s-a trezit că face studii comparative de religie. Asemeni multor altora, pelerinul elvețian pornise în călătorie spre Țara Sfântă ca să-și găsească mântuirea; dar călătoria ne deschide mintea în moduri imprevizibile. Curios și ușor de distras, Grünemberg a ajuns să cerceteze alte valori, alte idei și alte lumi de dincolo.

În interior, departe de coastă, Țara Sfântă era presărată cu locuri sfinte oficiale, semioficiale și neoficiale, care au apărut și au dispărut de-a lungul timpului. Avea de asemenea o mulțime de castele impresionante, unele rămase de pe vremea când ținuturile acestea erau ocupate de cruciați.

În zona de nord a Țării Sfinte, principala atracție pentru călătorii mai ambițioși era izolata Mănăstire Saidnaya, la nord-est de Damasc. Amplasată pe o înălțime stâncoasă, deținea o remarcabilă icoană pictată, îngrijită de o comunitate formată din doar câțiva călugări și călugărițe, care o reprezenta pe Fecioara Maria și secreta un ulei dulce miraculos, un fel de sudoare ce putea vindeca orice afecțiune. Mai mult, câteodată icoana se întrupa, căpătând un fel de corporalitate, ca și cum ar fi fost vie – cuvântul devenea trup. Pieptul și burta Fecioarei păreau să prindă viață, iar cei care atingeau icoana confirmau cu degetele lor senzația de corp viu. Balsamul miraculos era colectat în flacoane și dus apoi peste tot în lume. Se spunea că până și el se poate transforma în carne și poate sângea, așa cum fusese dovedit când un cavaler cruciat impiu tăia se cuțitul o fiolă umplută cu lichidul sfânt.

Destinații mai obișnuite erau Bethlehem, Nazareth, muntele Carantania și Iordanul. Toate erau opriri tradiționale pe itinerarele de pelerinaj încă de pe vremea cruciaților. La Bethlehem, la doar câțiva kilometri la sud de Ierusalim, existau zeci de atracții turistice grupate în jurul Bisericii Nașterii Domnului. Un englez anonim care a scris o relatare despre călătoria sa în aceste locuri în 1344-1345 spunea că e o biserică „minunat de frumoasă și de mare”, cu pereții acoperiți de mozaicuri

(„nicăieri în lume nu găsești mai frumoase”). Capela din grotă, amplasată pe locul unde se aflase ieslea („țarcul vacii și al măgarului”, după cum scrie Anonimul Englez) în care se născuse Isus, este în multe relatări aproape secundară. Locul sacru „originar” al Nașterii era de multă vreme doar una dintre numeroasele atracții remarcabile și emoționante pentru pelerini, căci tendințele la modă și nevoile vizitatorilor dădeau naștere în permanență altor tradiții inventate și altor spații de venerație.

Când a plecat din Bethlehem, Anonimul Englez din 1344-1345 a fost martor la o întâmplare care a subminat și în același timp a confirmat sfințenia experienței lui de călătorie. El și tovarășii lui de drum băuseră acolo „o grămadă de vin bun” (Bethlehem, fiind un oraș creștin, nu se supunea interdicțiilor referitoare la vin și nu producea vinul de proastă calitate de care se plângeau pelerinii în orașele musulmane). După vreo doi kilometri de la ieșirea din Bethlehem, englezul și însoțitorii lui cam aghesmuți s-au trezit deodată înconjurați de patru soldați ai sultanului („slujitori ai satanei”, cum îi numește el), veniți să le fure tărtașele cu vin. Cei patru s-au repezit la o femeie care se îmbătase zdravăn (fiindcă nu-și amestecase vinul cu apă, cum se obișnuia). Însuflețită de alcool, cum se întâmplă deseori cu călătorii ajunși în locuri necunoscute, ea l-a lovit cu toiagul de pelerin pe unul din caii mamelucilor. Soldații s-au repezit s-o bată cu cravașele lor de oțel, dar, după spusele Anonimului Englez, n-au reușit să-i atingă nici măcar tivul rochiei, fiindcă femeia a fost protejată de Fecioara Maria. Anonimul scrie că mamelucii „au rămas muți, încremeniți” și adaugă cuvintele profetului Habacuc: „Cu indignare tu străbați pământul și cu mânie treieri neamuri” (Habacuc 3:12). Chiar și călăuza lor a fost uluită. Europeanii au putut să plece mai departe, văzând în incidentul acesta o dovadă în plus a dreptului divin pe care-l aveau asupra ținutului străbătut.

Drumul spre sud, dincolo de Gaza, intra în deșertul peninsulei Sinai. Călătorii și animalele lor înaintau cu greutate prin nisipurile fierbinți unde, potrivit cărții Exodului, Moise și Aron îi conduseseră pe copiii lui Israel. Călăuzele le arătau vizitatorilor diferite locuri – marcate de cele mai multe ori prin cruci din frunze de palmier înfipite în nisip sau prin grămăjoare de pietre – care simbolizau momente esențiale ale acestei istorii sacre.

Bernhard von Breydenbach, cleric german din Mainz, a traversat acest deșert în 1483. Era un om educat și ambițios, un pelerin evlavios și un editor inovator. A călătorit prin Țara Sfântă ca un fel de preceptor și consilier pe lângă nobilul Johann zu Solms (activ în jurul anului 1482), într-un grup din care făcea parte și un pictor priceput, Erhard Reuwich (1445-1505). Scopul lor comun era să producă un nou tip de ghid de călătorie, care să combine lecturi enciclopedice despre regiune cu observațiile și relatările lui Breydenbach și cu ilustrații la prima mână ale oamenilor și locurilor, pe care urma să le facă Reuwich. Cartea rezultată, *Pelerinaj în Țara Sfântă (Peregrinatio in Terram Sanctam)*, a devenit un bestseller în epoca timpurie a tiparului european.

În paginile ce urmează, ne vom alătura lui Breydenbach și tovarășilor lui pe drumul către vestita, însă izolată Mănăstire a Sfintei Ecaterina de pe muntele Sinai.

După ce vizitase Ierusalimul, grupul lor (din care făcea parte și Felix Fabri din Ulm) hotărâse să-și extindă periplul prin Țara Sfântă cu această călătorie temerară. Însoțiți de o călăuză locală, au plecat din Bethlehem pe 27 august, au trecut prin Hebron și Gaza și apoi au luat-o spre sud prin deșert. Pe 16 septembrie au zărit în sfârșit muntele Horeb, unde Moise primise cele zece porunci și care pe atunci era considerat porțiunea nordică a muntelui Sinai. Au rămas zece zile la mănăstirea care adăpostește moaștele Sfintei Ecaterina și pe 27 septembrie au plecat înapoi.

Apărată de ziduri foarte groase, Mănăstirea Sfintei Ecaterina se afla la poalele muntelui. Inițial fusese dedicată Fecioarei Maria, dar pe la cumpăna dintre veacurile al XIII-lea și al XIV-lea moaștele Sfintei Ecaterina deveniseră atracția principală pentru pelerini. În perioada cruciadelor, mănăstirea fusese un așezământ bogat, dar, la vremea vizitei lui Breydenbach, era deja izolată, iar dreptul de proprietate asupra ei devenise subiect de dispută. Locuiau în ea câțiva călugări greci, care-i întâmpinau pe pelerinii de diferite confesiuni ajunși aici.

Unii vizitatori își gravau numele pe zidurile, ușile și mobilierul mănăstirii: „Swinburn” (Thomas Swynburne, ulterior primar al orașului Bordeaux, care a făcut în 1392 drumul până aici împreună cu scutierul său Thomas Brygg), „Wilhelm von Diesbach 1466” (inscripție care consemna vizita primarului Bernei), „Anselmus Adournes” (Anselm Adornes, neguțător din Brugge, care a vizitat mănăstirea în 1470 împreună cu fiul său, lăsând o relatare interesantă), „Lambert Vande Walle” (rudă din Brugge a lui Adornes), un anume „Dertlot” care ajunsese aici în 1332. Graffitiurile acestea păstrează amintirea a zeci de vizitatori străini de diferite ranguri și clase sociale. Călătoria în asemenea locuri necesita curaj și hotărâre și devenise un simbol mult râvnit al devotamentului creștin și al rafinării spiritului, așa că a-ți scrijeli numele aici însemna a deveni părtaș la sfințenia singulară a acestui loc și a confirma personal că dificila călătorie meritase efortul.

Spațiile de cazare pentru pelerini erau sigure și relativ confortabile. Antonio din Cremona, un vizitator din anii 1330, descria cazanele venețiene de cupru din care călugării hrăneau câte 400 de oameni odată. Și totuși, spre sfârșitul secolului al XV-lea, creștinii de rit apusean, precum Breydenbach și Fabri, fuseseră excluși de la slujba din biserică mare a mănăstirii. Li se permitea în general o vizită scurtă la mormântul de marmură al Ecaterinei și apoi erau conduși într-o „Capelă a francilor”, o încăpere îngustă cu un altar împodobit, dedicat sfintei. Grupul lui Breydenbach a avut norocul ca moaștele să-i fie arătate de însuși egumenul mănăstirii. La vremea vizitei lor, ele păreau să fi constat din capul și mâinile Ecaterinei, bine păstrate și venerate de localnicii musulmani și de pelerinii creștini, chiar dacă nu mai secretau uleiul sfânt observat de vizitatorii de odinioară. Fiecare călător a primit o bucățică din învelitoarea de bumbac în care erau ținute relicvele.

Fabri povestește că, de la Ierusalim până la mănăstirea de la poalele Sinaiului egiptean, au avut drept călăuze neînfricate niște georgieni, pe care îi descrie drept „bărbați chipeși, cuviincioși, curtenitori și reci în purtări, neînclinați spre izbucniri pătimăse” și, ca atare, conchide el, „cât se poate de potriviți pentru traversarea prin pustiu”, la fel ca asinii blajini și răbdători pe care îi conduceau și care îi transportau

pe el și pe tovarășii săi prin nisip și prin praful drumurilor. După ce a ajuns însă la muntele Sinai, Fabri și-a văzut bucuria umbrită. În primul rând, mulți dintre companionii săi erau foarte bolnavi. Mai grav, el însuși se simțea amenințat de arabii flămânzi care-și instalaseră tabăra nu departe de mănăstire. Presupunea că veniseră acolo cu gând să fure din numeroasele bagaje ale călătorilor, poate chiar să stoarcă de la ei „bani pe nedrept”. Nu le făceau nimic lui și însoțitorilor săi, „nici bun, nici rău”, dar „faptul că stăteau acolo era supărător” pentru el. Călătoriile ne sunt adesea bântuite de fricile pe care le purtăm cu noi.

A avut apoi loc o dispută aprinsă despre cine urma să-i care bagajul, încât Fabri a fost cât pe ce să nu mai poată urca pașnic pe munte.

După eforturile și cheltuielile pe care i le ceruse traversarea deșertului, călugărul din Ulm voia să simtă bucuria transcendentă de a ajunge la destinație, dar relatările contradictorii, realitățile din teren și dificultățile călătoriei prin munții „înfricoșători și prăpăstioși” nu-i dădeau pace. Călăuza lui vorbitoare de italiană, un anume frate Nicodemo, îi descria peisajul, povestindu-i legende și minuni petrecute în zonă. Oricât ar fi savurat experiența locului, Fabri era permanent îngrijorat de „numărul arabilor (...) care crește întruna” înăuntrul și împrejurul mănăstirii. Se simțea fericit și emoționat să poată vedea moaștele Sfintei Ecaterina și să pășească pe urmele lui Moise, dar îl preocupau în primul rând „obiceiurile rele și greșelile grave” ale călugărilor din mănăstire și „câinii nerecunoscători”, arabii, a căror simplă prezență i se părea apăsătoare și-i stârnea constant un fel de teamă înfumurată. Starea aceasta resentimentară este nota dominantă a relatării lui despre timpul petrecut la muntele Sinai.

Șederea lui la mănăstire s-a încheiat rușinos când unul din însoțitorii săi a fost acuzat că rupsese o bucățică din coșciugul sfintei „cu o unealtă de fier”. Membrii grupului au văzut într-adevăr că sicriul fusese ciobit (Fabri însuși descrisese anterior „curiozitatea păcătoasă” a pelerinilor la Ierusalim, care desprindeau fragmente de piatră din Sfântul Mormânt). Au fost amenințați că vor fi dați pe mâna arabilor, după care, în secret, vinovatul a pus la loc bucățica desprinsă. Întâmplarea a fost „uitată”, dar numai după ce Fabri și grupul lui au făcut un „dar” bănesc la plecare. A fost umilirea finală, care dovedea fără putință de tăgadă că locuri precum mănăstirea din Sinai nu erau așa cum le voia Fabri.

După ce grupul a traversat peninsula spre vest, peisajul s-a metamorfozat, devenind, dintr-un deșert muntos, luxurianta deltă a Nilului. Breydenbach vorbește despre marea fertilitate a solului, pe care erau plantați măslini, palmieri și feluri alți copaci. Fecunditatea deltei era prefigurată de grădinile de la Materea*, atracție turistică aflată la aproximativ 14 kilometri la nord-vest de Cairo.

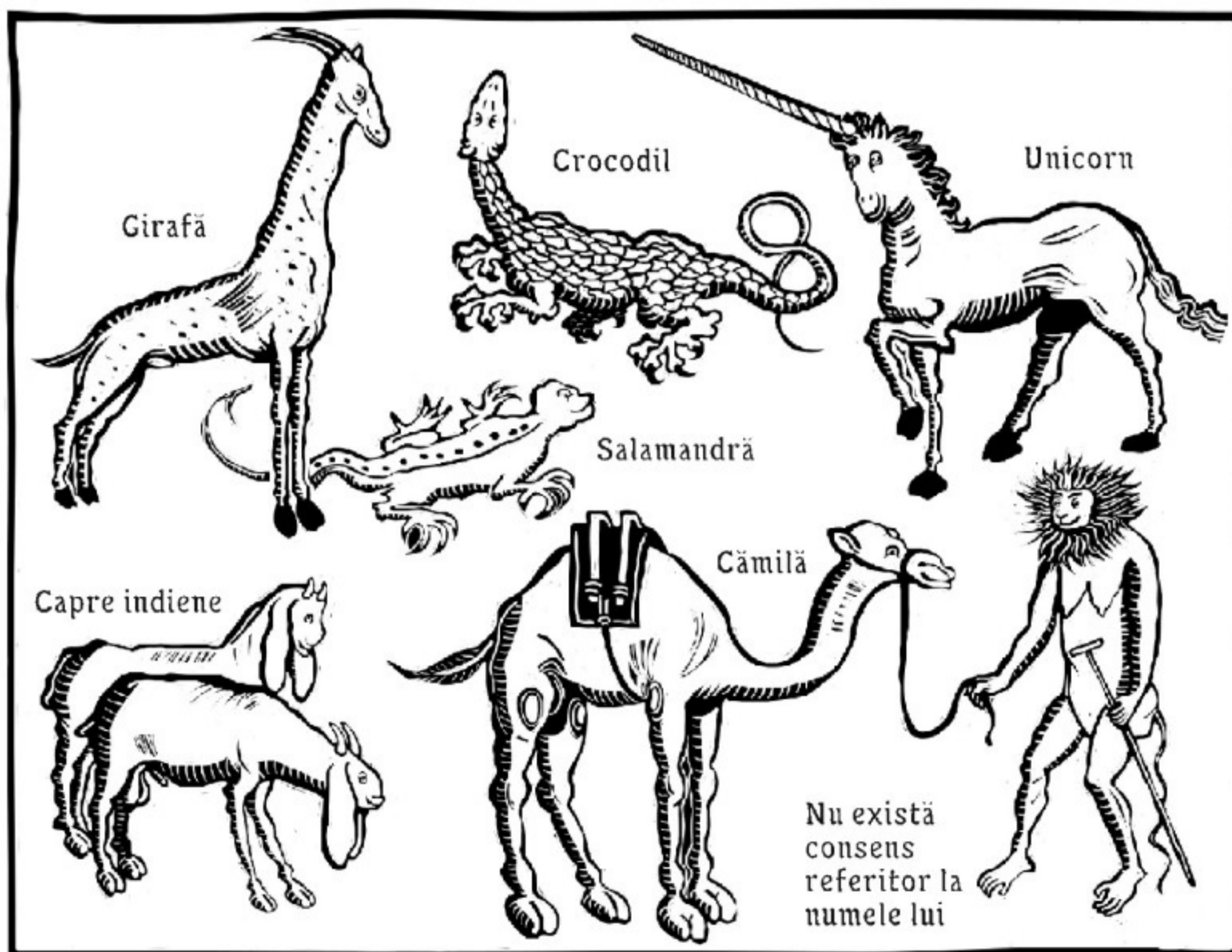
Materea fusese la origine un sanctuar creștin, ridicat pe locul unde un arbore, botezat ulterior „Copacul Fecioarei”, se înclinase în fața Mariei și dăduse adăpost

* Denumirea pare să vină de la *mater*, în latină „mamă”, cu referire la Maria, mama lui Isus. Astăzi în cartierul al-Matariya din Cairo (n.tr.).

Sfintei Familii în fuga ei spre Egipt (Matei 2). O poveste de mai târziu afirma că Fecioara spălase hainele micului Isus în apa unui izvor de aici, care făcuse apoi grădinile să rodească. În Evul Mediu, în acest loc apăruse un fel de parc pentru plimbări, care includea un izvor cu apă dulce și un pâlț de arbori de balsam. În 1392, turiștii puteau intra contra micii sume de 2 *grossi*. Arborii secretau o rășină aromată emolientă, foarte căutată, folosită în medicină și în industria parfumurilor și ca substanță conservantă (de aici termenul „îmbălsămare”). Despre livada de la Materea se spunea că produce cel mai bun balsam din lume, căci creștea din pământul pe care se odihnișe însăși Fecioara și din apele atinse de veșmintele fiului ei. Balsamul acesta se vindea vizitatorilor amestecat cu apă de trandafiri, dar exista și foarte mult balsam fals și numeroase ghiduri de călătorie îi avertizează pe călători să nu se lase păcăliți de cel contrafăcut, care conținea terebentină (rășină de pin).

În secolul al XV-lea, grădinile par să fi fost amenajate în jurul unui smochin foarte bătrân, venerat drept copacul sub care se adăpostise Fecioara Maria. Breydenbach scria că, după „groaza nesfârșitei singurătăți și uscăciuni a deșertului”, membrii grupului său au rămas „minunați de răcoarea nespuse de plăcută a acestor grădini și de câte roade dă aici soarele”. Au stat la Materea vreo două zile, ca să se destindă. Unul din pelerini, muzicianul Conrad, l-a învățat pe dragomanul lor local să cânte la lăută. Grădinile acestea întruchipau două dintre cele mai renumite spații ale imaginarului cultural medieval: *hortus conclusus* (grădina împrejmuită de ziduri, ea însăși simbol al Fecioarei) și *locus amoenus* („locul plăcut” ideal, spațiu al recreerii și limpezirii). Asemenea Sfintei Familii, grupul lui Breydenbach și-a potolit setea la Materea, uimit că peisajul ostil al Sinaiului se transformase atât de brusc într-o grădină primitoare a desfătărilor.

Aici exista însă ceva și mai uimitor, despre care mulți europeni citiseră, dar fără să-l vadă vreodată: un pom cu fructe numite „merele paradisului” sau, de către localnici, *mose* (transpunere a cuvântului arab *mawz*, „banană”). Avea frunze enorme („lungi de 15 sau 16 picioare”, adică aproape cinci metri, spune Breydenbach), însă mai de mirare erau ciorchinii lui de fructe dulci, de formă alungită. Mulți călători, inclusiv Breydenbach, susțineau că, dacă tai fructul copt pe lățime, fiecare felie conține în ea imaginea crucii, cu toate indiciile unui crucifix. Când călătoria ta e un pelerinaj declarat, firește că poți găsi peste tot însemnele sacralului. Despre fructul acesta straniu – care avea să capete denumirea de „banană” abia în secolul al XVI-lea, după un cuvânt vest-african – se spunea de asemenea că se strică într-o săptămână, așa încât gustul lui dulce și bun era cu atât mai prețios. Dar crucea cu care era marcat le sugera călătorilor ca Breydenbach că recucerirea de către creștini a acestor meleaguri nu e nici pe departe improbabilă, dată fiind abundența de semne din natură că sunt cele mai sfinte pământuri din lume. Ulterior, Breydenbach avea să scrie un ghid despre plantele medicinale, *Gart der Gesundheit* (*Grădina sănătății*), în care povestește cum călătoria în Egipt și în Țara Sfântă l-a ajutat să identifice plante folositoare și să le vadă culoarea și forma corectă. Călătoria cu scop religios devenea istorie naturală și invers.

Înainte să părăsească Materea, el și tovarășii săi au ținut o slujbă solemnă la izvorul Fecioarei. Unii s-au cufundat de mai multe ori în el, sperând să-și recapete sănătatea. Venise însă vremea să plece spre principala lor destinație: minunatul oraș Babilon. Nu Babilonul biblic (aflat în Irakul de azi), ci marele oraș Fustat al mamelucilor, care la vremea aceea începea să se transforme într-o suburbie a capitalei Cairo.

Așezarea cunoscută drept Babilon (mai târziu, „Vechiul Cairo”) se dezvoltase în jurul unei citadele romane (numită deseori „fortul Babilon”) de pe malul estic al Nilului. Apoi, adiacent acestui Vechi Cairo, apăruse Fustatul, întemeiat de arabi în secolul al VII-lea, în vreme ce orașul Cairo (Qahira) însuși, spre nord-est, fusese practic clădit de Fatimizi în secolele al XI-lea și al XII-lea. În anii 1170, Saladin construisese o splendidă citadelă pe un deal dintre Fustat și Cairo, iar în perioada mamelucilor capitala egipteană ajunsese la apogeu: apăruseră numeroase palate și clădiri publice, iar ca populație orașul devenise cel mai mare din lumea de la vest de China: la începutul secolului al XIV-lea, aici trăiau aproximativ 500.000 de oameni. La orizont se profilau minarete, cupole și frontoane de o uimitoare diversitate. Călătorilor curajoși le erau rezervate numeroase atracții: oportunități comerciale, lăcașe de cult remarcabile și șansa de a obține o audiență la sultanul mamelucilor.